

(mit einer Einführung in die Balkanphilologie) (1998); M. Okuka: *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien* (1998); B. Panzer: *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte* (1999); B. Kunzmann-Müller (ur.): *Sprachwandel in der Slavia. Umbrüche und Aufbruch* (2000); L. N. Zybatow (ur.): *Sprachwandel in der Slavia. Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* (sv. I–II, 2000); B. Panzer (ur.): *Die sprachliche Situation in der Slavia seit der Wende* (2000). Po naravi stvari u tim se djelima govori i o hrvatskome jeziku i njegovim govornicama i govornicima. Zato je neobično da se jezikoslovna kroatistika prilično rijetko osvrće na ta djela. Je li to posljedica nabujalog nepoznavanja njemačkoga, navlastito među mlađim kroatistima, neke neobjašnjive autarkije ili nečega trećega, teško je reći. U svakom slučaju to nije dobro, jer oblikovanju cjelovite predodžbe o sebi moramo prestano sami pripomagati. Štetu što nastaje iznošenjem zabluda, tendencioznih tumačenja ili pogrešnih tvrdnja koje o hrvatskome jeziku i hrvatskoj jezičnoj zajednici još uvijek susrećemo u djelima inozemnih kolegica i kolega (što, nasreću, uglavnom nije rezultat njihove loše namjere) smanjiti možemo samo kolegijalnim upozoravanjem na pogreške, argumentiranim neslaganjem i podastiranjem podataka, dakle reagiranjem, a ne šutnjom. Kao što je razvidno iz ovoga osvrtu, čak i kad su djela stranih slavista savjesno i objektivno koncipirana, poput leksikona *Jezične kulture u Europi*, ipak se u njima, iz različitih razloga, mogu pojaviti nepotpunosti, pa i netočnosti, a sve se to s malo dodatnoga truda i dobre volje može popraviti i(li) dopuniti u sljedećem izdanju (sljedećim izdanjima), ponajprije nama na korist, ali na korist i slavistici kojoj nije lako jer upravo u naše dane doživljava tolike izazove, možda veće i teže od onih početnih.

Marko Samardžija

Nekoć i nedavno

(Marko Samardžija, *Nekoć i nedavno*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2002, 171 str.)

U novoj knjizi Marka Samardžije sustavno se i pregledno obrađuju odabrane teme iz leksikologije (8 priloga) i povijesti hrvatskoga standardnoga jezika (8 priloga), područja kojima se autor bavi već niz godina.

U radu *Hrvatski leksik i njegove mijene* Samardžija pregnantno iznosi bitne odlike hrvatskoga leksika: prozirnost, otvorenost, društvenu diferentnost. Upravo se po toj trećoj odlici hrvatskoga leksika mogu najlakše odčitavati društvene promjene koje su utjecale na leksik. Navodeći bitne elemente promjena unutar leksika (uzrok, doseg, vrstu), autor upućuje na one uzroke promjena koji su u hrvatskom jeziku posebno uočljivi, a to su izvanjezični uzroci, bilo da je riječ o znanstvenotehničkom napretku bilo da je riječ o leksičkom posuđivanju. Danas uglavnom iz engleskoga jezika (američkoga engleskoga) koji je u položaju u kojemu je svojedobno bio njemački. Promjene se zbivaju i u općem i u strukovnom leksiku. Autor pritom prati i primjerima potkrepljuje proces arhaiziranja leksika, kao i značajnske promjene u njemu.

U radu *Utjecaj sociopolitičkih čimbenika na leksik hrvatskoga jezika između 1918. i 1945.* autor je analizirao sociopolitičke prilike koje su omogućile povoljniji položaj hrvatskoga jezika u 19. stoljeću, prije svega potvrdu hrvatskoga kao diplomatskoga jezika 23. listopada 1847, ali i pokazale nužnost popune osobito leksičkih praznina u njemu, da bi mogao udovoljiti zahtjevu funkcionalne polivalentnosti, bitnom za svaki standardni jezik. Autor ističe velike zasluge nazivoslovca B. Šuleka koji je sa svojim suradnicima i istomišljenicima pomogao da se oblikuje “nekoliko hrvatskih nazivlja: botaničko, fizikalno, kemijsko, matematičko i zemljopisno te glavnina tehničkoga i trgovačkoga nazivlja” (str. 22). Samardžija ističe i

Šulekove zasluge pri oblikovanju vojnoga, točnije hrvatskog domobranskog nazivlja. Autor navodi da se do kraja 19. st. oblikovalo i željezničko, poštansko, sportsko i bogato kršćansko nazivlje. Ukorijenjenost tog nazivlja u hrvatskom jeziku onemogućila je da vukovska koncepcija leksika iz Broz-Ivekovićeve rječnika uopće dođe do izražaja u hrvatskom leksiku.

Autor ističe da se i opći i strukovni leksik hrvatskoga jezika u većem dijelu 19. stoljeća razvijao autonomno, bez političkih pritisaka i da je pratio onodobne potrebe hrvatske sociokulturne zajednice. Već ulaskom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca situacija se bitno mijenja jer je hrvatski jezik otada pod snažnim praktičnim izvanjezičnim utjecajem srpskoga jezika, posebno pod utjecajem centralizirane Državne telegrafске (novinske) agencije "Avala" iz koje su se vijesti na srpskom jeziku razašiljale po cijeloj državi. Došlo je i do potiskivanja, pa i istiskivanja hrvatskoga stručnog nazivlja, prije svega vojnoga. Vidovdanskim ustavom od 15. lipnja 1921. "jezična je unifikacija postala sastavnim dijelom službene državne (jezične) politike" (str. 25). Očito je to iz činjenice da je Vidovdanski ustav objavljen samo na srpskom jeziku, doduše ćirilicom i latinicom, ali nije preveden i na hrvatski jezik. Isto se tako zakonodavstvo temeljilo na srpskom jeziku i bilo obvezatno u cijeloj državi. Takvo se stanje detektira i u radu *Položaj hrvatskoga jezika između 1918. i 1921. godine*. Radi normiranja srpskoga jezika pokrenut je časopis "Naš jezik". Rješenja u njemu naišla su na stručnu kritiku većine hrvatskih jezikoslovaca. Tridesetih godina prošloga stoljeća politička je kriza u Jugoslaviji kulminirala oko tzv. hrvatskog pitanja. U Hrvatskoj se pokreće časopis "Hrvatski jezik" (1937–1938) u kojemu se ogleda proces hrvatske diferencijacije u odnosu na srpski jezik. Svojim su radovima tome pripomogli J. Benešić, koji je u svoju poljsku gramatiku uvrstio i poglavlje srbizmi i kroati-zmi, a posebno K. Krstić i P. Guberina svojim djelom *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1940).

Samardžija na temelju iscrpnih proučavanja hrvatskoga jezika toga razdoblja utemeljeno zaključuje da se u razdoblju pred Drugi svjetski rat težilo umjerenoj reafirmaciji hrvatske leksičke tradicije koja je unifikacijom bila prekinuta i pogrešno tumačena. U tom sklopu on ispravlja i uvriježena pogrešna stajališta o leksiku u NDH pokazujući dokumentirano primjerima da je za NDH nastalo zapravo malo novih riječi, svega 40-ak, ali i da djelovanje novoosnovanog Hrvatskog državnog ureda za jezik nije ostavilo dubljega traga na leksičkoj razini, što se protivi ustaljenim tvrdnjama o jezičnom purizmu u NDH.

U tekstu naslovljenom *Osnovne značajke jezičnoga purizma u NDH* Samardžija ističe stavove koji su prevladavali i u jezičnoj znanosti nakon osnutka NDH. Riječ je o purističkim nastojanjima u području leksika, ali ne samo njega. Iz Hrvatskog državnog ureda za jezik dolazili su za sve obvezujući jezični savjeti. Stvarno stanje leksika u NDH Samardžija pokazuje analizom izbora hrvatskih natuknica u *Hrvatsko-talijanskom rječniku* Vinka Esiha iz godine 1942. Tom je analizom Samardžija bjelodano pokazao da je u tom nevelikom rječniku zastupljeno i mnoštvo turcizama i mnoštvo srbizama, i to bez upućivanja na hrvatske jednakovrijednice, što pokazuje da jezična politika Hrvatskog jezičnog ureda nije bila onako dosljedna kako joj se pripisuje, a ni onako uspješna kako su mislili kreatori toga ureda.

U članku *Promjene u hrvatskom leksiku nakon godine 1945*. Samardžija ukratko progovara o leksiku kao o načelno otvorenom popisu, rekapitulira stanje do 1945. i objašnjava da su nepovoljnim položajem hrvatskoga jezika u državi bila potaknuta puristička nastojanja nakon travnja 1941. Nakon 1945. prvo je na udaru bilo hrvatsko domobransko nazivlje, zabranjene su i mnoge riječi za koje se mislilo da su nastale u NDH, a koje su uistinu pripadale hrvatskoj leksikografskoj tradiciji. Hrvatske se riječi potiskuju i upotrebom internacionalizama, prije svega iz ruskoga jezika. Očito

valo se to i u stvaranju niza pokrata i akronima, po uzoru na ruski jezik, od kojih su se mnogi apelativizirali i poslužili kao tvorbene osnove: *Ozna – oznaš, Skoj – skojevac, Udba – udbaš, agitprop – agitpropovac...* Ta je praksa naglo prekinuta 1948. godine nakon razlaza Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza. Internacionalizacija se nakon toga ipak nastavila vrlo intenzivno, ali glavninu posuđenica čine anglizmi (amerikanizmi). Zakonskim je odredbama načelno zajamčena ravnopravnost hrvatskoga jezika u novoj Jugoslaviji, ali je nova vlast težila tomu da srpski postane dominantnim jezikom u njoj, naravno pod imenom srpskohrvatski. Unitaristička su nastojanja posebno došla do izražaja 1954. u tzv. novosadskim zaključcima. Unifikacija se na leksičkom planu nastojala ostvariti i sinonimizacijom hrvatskih i srpskih leksema (*dušik = azot, plin, gas, bez boje, ukusa i mirisa*, kako stoji u tzv. *Rječniku dviju matica*). Izjednačavanjem hrvatskih i srpskih jednakovrijednica otvoren je put leksičkoj egalizaciji i prodoru srbizama u hrvatski jezik (*moreplovac – pomorac, odsustvo – dopust...*). U tu se svrhu provodila i fonološka prilagodba nekadašnjega jata, jekaviziraju se ekavizmi: *bezbednost – bezbjednost*, umjesto hrvatskoga *sigurnost...* Biralu se i tzv. zajedničke lekseme (*sedmica, teatar...*). Ti su procesi trajali (s većim ili manjim intenzitetom) sve do stvaranja samostalne hrvatske države.

U samostalnoj hrvatskoj državi omogućen je razgovor o svim pitanjima hrvatskoga jezika, pa tako i o posuđenicama, srbizimima, tzv. pasivnom leksiku (riječima izvan upotrebe, zbog izvanjezičnih čimbenika ili zbog zastarijevanja). Razumijevanju leksikološke problematike u nas pridonijelo je uvođenje kolegija Leksikologija u studij kroatistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na prijelazu iz 70-ih u 80-e godine, te izrada prvih sveučilišnih i srednjoškolskih priručnika iz leksikologije.

Radovima *Internacionalizmi u hrvatskome jeziku* i *Dvojbe oko internacionalizacije leksika na primjeru hrvatskoga glazbe-*

nog i računalnog nazivlja Samardžija otvara problem definicije internacionalizama, navodeći da se pri njihovom definiranju mora voditi računa o spoznajama teorije jezika u kontaktu, o stupnju normiranosti leksika nekog jezika i o purističkim nastojanjima u kodificiranju leksičke norme.

Proces posuđivanja u hrvatskom jeziku prati se od najranijih zapisa, preko srednjovjekovne književnosti, jezika bogoslužja pa sve do naraslih civilizacijskih potreba 19. st. koje su rezultirale novim posuđenicama, ali i novotvorbama. U tom sklopu ističe se težnja za pohrvaćivanjem internacionalizama, bjelodana od najranijih vremena, a posebno očita u 19. st. u rječnicima B. Šuleka i D. A. Parčića. Uzroke purističkim težnjama Samardžija pronalazi s jedne strane u nacionalnim razlozima (djelotvorna obrana od inojezične opasnosti), a s druge strane u ugledanju u njemački i mađarski jezik u kojima su purističke težnje bile izrazite. Dio ponuđenih zamjena za internacionalizme nije bio prihvaćen, a drugi dio bio je kraljevinskim ustavom iz 1921. potiskivan jer je smetao stvaranju jedinstvenoga srpskohrvatskoga jezika.

Borba protiv internacionalizama, rečeno je, važna je sastavnica i jezične politike u NDH, ali ne i jezične politike poslije 1945. Nakon 1990. očita je težnja da se internacionalizmi i srbizmi zamjenjuju postojećim hrvatskim jednakovrijednicama. Nude se i nove zamjene u svim funkcionalnim stilovima, osobito za angloamerikanizme, ali ako one nisu istodobne s pojavom internacionalizama, ako nisu pravilno tvorene i prihvatljive hrvatskoj jezičnoj zajednici, imaju male izgleda za uspjeh, kao npr. *glavnjak* za *jackpot*, *limunika* za *grapefruit*, *kopnica* za *AIDS*... Danas je odnos prema anglizmima trojak: jedni ih prihvaćaju bez poteškoća (i kriterija), drugi ih sve nastoje zamijeniti, a treći nastoje zamijeniti što se zamijeniti da, a prihvaćaju ono što se zamijeniti ne da.

U radu *Hrvatski prijevod kolokvijalnoga sloja romana U. Plenzdorfa Nove patnje mladog W.* Samardžija upozorava na problem

prevođenja djela pisanih žargonom te pronalaženja pravih leksičkih istovrjednica u istovrsnom sociolektu. Teškoće te vrste pokazao je na nekoliko odabranih primjera.

U drugom dijelu knjige riječ je o rodovima u kojima se obrađuje novija povijest hrvatskoga standardnoga jezika.

Prvi od radova u tom nizu bavi se položajem hrvatskoga jezika između 1918. i 1921. godine. Nastavlja se analizom *Kako je pisao Antun Branko Šimić* i pokazuje da je velik dio Šimićeva opusa pisan ekavicom. Navode se i drugi autori koji su u zanosu jezičnoga približavanja hrvatskoga i srpskoga jezika prihvatili ekavicu ne obazirući se na upozorenja hrvatskih jezikoslovaca. Otrežnjavanje je počelo Vidovdanskim ustavom, a definitivno je završilo 1928. godine nakon atentata na hrvatske zastupnike u Beogradu i smrti S. Radića.

Da su hrvatski pravopisi izazivali najviše zanimanja pa i zabrana, Samardžija je ilustrirao primjerom *Hrvatskoga pravopisa* F. Cipre, P. Guberine i K. Krstića. Oni su taj pravopis sastavili na pretežno fonološkom načelu i dobili za nj suglasnost nadležnog ministra M. Budaka. No odluka je kasnije promijenjena i pravopis je ostao neodobren (u otiscima) jer nije bio korijenski. Pravopis je tek 1998. objavio ArTrezor iz Zagreba. Time je popunjena još jedna praznina u povijesti hrvatskoga jezika i pravopisa.

Posebno mjesto u novijem razvoju hrvatskoga jezika zauzima *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* (1967). Koji su razlozi doveli do njezina nastanka, kakve je učinke imala na jezičnu samosvijest u Hrvatskoj i kakve je posljedice imala i za svoje sastavljače i za kasniji društvenopolitički razvoj, M. Samardžija pokazuje u radu *Deklaracija i hrvatska jezična samosvijest*. On dokazuje sustavnu skrb za hrvatski jezik i njegov položaj, posebno od osnutka časopisa "Hrvatski jezik" pa do žestokih pokušaja unifikacije nakon 1945. i osobito 50-ih i 60-ih godina, što se ogledalo i u tadašnjoj zakonskoj regulativi i u praksi.

Padom A. Rankovića 1966. godine otvo-

rio se prostor ne samo za istraživanje rada službe kojoj je on bio na čelu nego i za promjene Ustava iz 1963. Matica hrvatska odabrala je skupinu jezikoslovaca i književnika koji su sastavili *Deklaraciju* (objavljena je u "Telegramu" od 17. ožujka 1967). *Deklaracijom* se tražila promjena članka Ustava kojim se definirao položaj jezika u tadašnjoj Jugoslaviji i predlagalo da u javnoj upotrebi u Hrvatskoj bude samo jezik sredine, tj. hrvatski jezik. Uslijedile su žestoke osude i kazne autorima *Deklaracije*, ali je sve to proizvelo suprotne učinke: pobudilo je i ojačalo hrvatsku jezičnu samosvijest kao jednu od bitnih sastavnica hrvatskoga narodnog bića. Utjecalo je i na formulaciju o jeziku u Ustavu iz 1974. godine: "U SRH u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik...". Savezni se tekstovi moraju donositi ne samo latinicom nego i na hrvatskom književnom jeziku. *Danima hrvatskoga jezika*, koje je Sabor RH utemeljio 25. veljače 1997, podsjeća se na *Deklaraciju* kao putokaz u razvoju hrvatskoga jezika.

O jeziku u Bosni i Hercegovini nakon 1945, zabludama i stranputicama pri izboru jezičnoga tipa i pravopisa Samardžija piše uvažavajući položaj Hrvata u BiH. Pokazuje kako se iza izbora ijekavice za tip izgovora u BiH krila prešutna leksička srbizacija i prividna jezična ravnopravnost. Prividno jednak odmak i od tzv. zapadne varijante i od tzv. istočne varijante doista je bio samo prividan, dok je odmak od zapadne varijante bio stvaran. Pokušaj stvaranja treće, bosanske varijante doživio je neuspjeh čim su Hrvati u BiH dobili mogućnost izbora tipa književnog jezika: izabrali su hrvatski standardni jezik.

Da je jezik jedan od bitnih elemenata identiteta nekoga naroda, pa tako i hrvatskoga naroda, pokazuje se u tekstu pod naslovom *Jezik i identitet*. Hrvatska jezična zajednica (govornici hrvatskoga jezika u Hrvatskoj i izvan nje) upravo stoga svako zahvaćanje u hrvatski jezik doživljavaju kao ugrožavanje svojega nacionalnoga bića, premda se hrvatski standardni jezik ne stječe rođenjem, nego ga valja sustavno učiti.

Govoreći o *Gramatičkoj normi hrvatskoga standardnoga jezika u 20. stoljeću*, autor ističe razliku između norme u kakvu organskom idiomu, koja je podudarna s jezičnim uzusom neke zajednice, i standardnojezične norme, koja se uvijek osjeća djelomice kao nametnuto ograničenje što se donosi u normativnim priručnicima.

Proučavajući koncepcije hrvatskoga standardnog jezika od 19. stoljeća, napose od pojave Maretićeve *Gramatike*, autor pokazuje da je Maretićevim djelom završilo razdoblje izbora u književnom jeziku. Slijede ga najvećim dijelom svojih rješenja J. Florschütz i I. Brabec – M. Hraste – S. Živković.

Djelomičan otklon od Maretićevih rješenja i suvremenija obrada nalazi se u *Pregledu gramatike hrvatskosrpskoga jezika* S. Težaka i S. Babića. Koncepcijske i metodološke novosti donosi *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* 1979. godine. Ona je afirmirala drukčije poglede na gramatički opis, ali “gramatički propis ni u njoj nije pretrpio bitnijih promjena” (str. 138). Ni Akademijina gramatika ne donosi ni u morfologiji ni u sintaksi bitnijih normativnih promjena, tvrdi autor.

Ako se zanemari korpus na kojemu je Maretić temeljio svoj gramatički opis, pokazuje se da je on postavio solidan i deskriptivni i preskriptivni okvir gramatičkoj normi hrvatskoga jezika, koji ni u 20. st. nije doživio većih promjena.

Zaključni tekst naslovljen je *Norme i najnovije promjene u hrvatskome jeziku*. U njemu se recapituliraju nazivi kojima se opisivao jezik u Hrvatskoj, koji su svi izbrisani osamostaljenjem Hrvatske i donošenjem Ustava RH. Time je otvoreno pitanje razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika koje je tek načeto prije Drugoga svjetskog rata. Kako se razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika najlakše uočavaju u leksiku, uslijedilo je mnoštvo stručnih i amaterskih radova u kojima se raspravljalo o tim razlikama, hrvatskim riječima zamjenjivalo srbizme, nerijetko i bez kriterija po kojima bi

se moglo razlučiti što srbizam jest, a što nije. Pojavio se niz savjetnika s izrazito purističkim nastojanjima. Osim srbizama predmet su purističkih radova i anglizmi koji, usprkos svemu, i dalje prodiru u hrvatski jezik. Otvoreno je i pitanje naglasne norme te naravno pravopisa. Stručna javnost otklonila je izbor morfonološkoga pravopisa i pisanja *ie* umjesto diftonga *ije*.

Manja su odstupanja zabilježena u obliku enklitike (*ju* umjesto *je*) i u razlikovanju dativa od lokativa u određenom obliku pridjeva: Djđ. *mladomu*, Ljd. *mladome*.

Autor zaključuje “da je hrvatski jezik na prag XXI. stoljeća stigao kao razmjerno dobro standardiziran jezik koji svojom funkcionalnom razvedenosti uspješno služi današnjoj hrvatskoj jezičnoj zajednici kao sredstvo sporazumijevanja u svim područjima života” (str. 150).

Samardžijina knjiga *Nekoć i nedavno* iznimno je vrijedan doprinos hrvatskomu jezikoslovlju. U njoj se argumentirano razbijaju zablude o tokovima razvoja hrvatskoga jezika, prije svega na leksičkoj razini. Temeljitom analizom dvojbena tumačenih činjenica pokazuje se kakav bi bio razvojni tok hrvatskoga jezika da su mu sociopolitičke prilike bile sklonije.

Obilje literature i povijesnih dokumenata, koji su bitno određivali status hrvatskoga jezika, donesenih na jednomu mjestu, bit će od pomoći mnogima koji se žele detaljnije pozabaviti tom problematikom.

Knjiga je pisana jasno i pregledno tako da građu u njoj obuhvaćenu mogu pratiti i oni upućeni u leksikologiju i standardologiju, kao i oni manje upućeni u te grane jezikoslovlja. Vrijednost knjige leži i u činjenici da se u teoretskim postavkama oslanja na recentnu i relevantnu svjetsku leksikološku i standardološku literaturu. Pokazuje se time da se jezikoslovna kroatistika i u ovom segmentu ravnopravno uključuje u suvremene jezikoslovne tokove.

Marija Znika